

FILM

Ko je resničnosti preveč

Scenarist in režiser Mako Sajko, ki je pred dnevi praznoval 90-letnico, je s kratkimi dokumentarci pomembno zaznamoval slovenski film.

✂ Gregor Butala

Zgodovina slovenskega filma nima ne premore dolge vrste emblematičnih figur, toda eden tistih svojestranskih ustvarjalcev, ki jim v njej pripada posebno mesto, je vsekakor scenarist in režiser **Mako Sajko**. Eden prvih formalno izobraženih slovenskih filmarjev je glavnino svojega opusa, ki sestoji predvsem iz kratkih dokumentarnih filmov, posnel v 60. in 70. letih prejšnjega stoletja; njegovo delo je pozneje rahlo utonilo v pozabo, toda zanimanje zanj je po tistem, ko so mu leta 2009 podelili Badjurovo nagrado za življenjsko delo, spet oživilo.

Filmi, ki so kazali preveč

Do neke mere je bilo mogoče to obujeno zanimanje pripisati tudi vsebinam njegovih filmov, ki so tudi po več kot tridesetih letih delovale sila aktualno; pritegovale so ga namreč nekoliko »robne« družbene teme, kot so denimo prostitucija, samomori ali industrijsko onesnaževanje. In ker je Sajko spadal med tiste cineaste, ki jim uspe v dobrih desetih minutah – kolikor je trajala večina njegovih dokumentarcev – povedati »veliko ali celo preveč« (kot je nekoč zapisal Zdenko Vrdlovec), je imel zaradi tega kar precej težav z oblastmi, nekaj njegovih filmov tudi ni dobilo dovoljenja za javno predvajanje. »Pa sploh ni šlo za to, da bi hotel biti družbenokritičen ali kaj podobnega,« se povsem prostodušno spominja Sajko. »Trudil sem se le, da bi na film ujel realnost, ki me je obdajala.« Kar mu je očitno še predobro uspevalo.

Tudi sicer se zdi, da Mako Sajko (pred nekaj dnevi je dopolnil 90 let) ne čuti kakšne posebne želje po pretiranem slavljenju svojih filmov. Na torkovem večeru, ki ga je v čast njegovemu jubileju v Slovenski kinoteki pripravilo *Društvo slovenskih režiserjev*, se je po navdušenih komentarjih ob dokumentarcu *Turnir pri Šumiku* (1965), kjer prikazuje spopade jelenov v času parjenja, odzval precej ležerno: »Bolj od tega filma o jelenih bi bil zanimiv film o tem, kako smo ga naredili.« Nato je navrgel celo vrsto anekdot o tem, kako je filmska ekipa dva

dni taval po Pohorju, kako plašni jelenjadi niso mogli priti dovolj blizu, da bi jo lahko posneli, kako so košuto naposled privabili s cigaretami in kako so za snemalca zgradili posebno kletko, da bi ga (neuspešno) zavarovali pred ljubosumnim jelenom.

Ko igranje postane moteče

S kančkom pritajene ironije razlaga tudi o svojih ustvarjalnih začetkih; bil je namreč prvi Slovenec, ki se je po drugi svetovni vojni vpisal na novi študij režije na Visoki filmski šoli v Beogradu. Toda tja je zašel bolj po naključju: »Spremljal sem sestro, ki je šla opravljat sprejemne izpite v Ljubljano in je tako prijavila še mene. No, potem so mene sprejeli, nje pa ne.« Vendar leta 1947 v Jugoslaviji ni bilo kaj dosti filmskih teoretikov. »Študij je v celoti potekal v ogromni

Že zgodaj sem spoznal, da filmska umetnost ni samo igrani film – in da se v dokumentarcu pokaže, kaj zares zmoreš.

Mako Sajko

vili, kjer smo stanovali in poslušali predavanja; saj so bila zanimiva, profesorji so nam razlagali o gledališču, literaturi in tako naprej, toda na žalost nobeden od njih ni kaj dosti vedel o filmu,« se spominja. »Smo pa imeli tam kinodvorano, kjer smo si vsak večer ogledali vsaj dva celovečerca. To mi je res koristilo, videl sem namreč vse, kar je bilo do tedaj posnetega in je bilo kaj vredno.«

Pozneje je vodstvo šole za profesorja pridobilo znamenitega cineasta Slavka Vorkapića, ki je pred tem že več kot dvajset let delal v Hollywoodu. Pri njem je Sajko diplomiral, se nato izpopolnjeval še v Münchnu in Parizu, kjer je med drugim delal s slavnim režiserjem Luisom Bunuelom (»Zelo prijeten gospod!«), po vrnitvi domov pa je kot asistent režije sodeloval tudi s Čapom, Štiglicem in nekaterimi drugimi režiserji. A vleklo ga je v dokumentarni žanr. »Že pri Vorkapiću sem spoznal, da filmska umetnost ni samo igrani film, še več – da se v dokumentarcu pokaže, kaj zares zmoreš,« je dejal nekoč. Tako je začel v začetku 60. let snemati kratke dokumentarne filme, večinoma po lastnih scenarijih. Vse od takrat, sploh pa od filma *Samomorilci, pozor!* (1967), v katerem se je prek pogovorov s svojci samomorilcev spopadel s

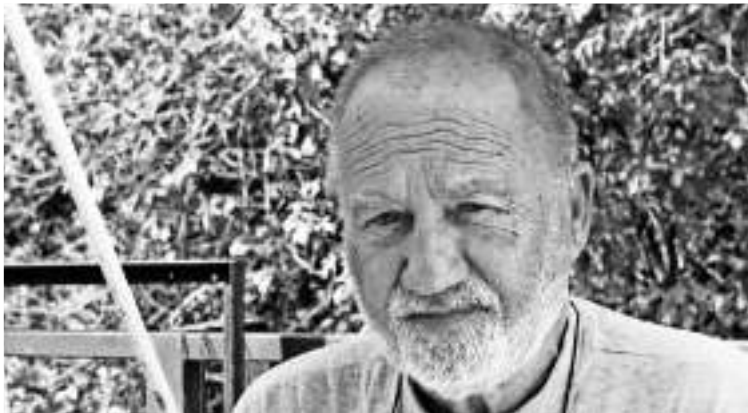
takrat še izrazito tabuizirano tematično, igrane filme le še redko gleda. »Pristna žalost staršev teh mladih ljudi je naredila name tako silen vtis, da me odtlej igranje na filmu naravnost moti,« pove.

Zgodnji konec kariere

Vendar pa to ni bila edina posledica tega filma, ki je razkril, da je bila Slovenija v tistih letih vodilna v Evropi po številu samomorov. Zanj je sicer prejel nagrado Prešernovega sklada, toda šele dve leti po tistem, ko so ga uslužbenci državne varnosti vztrajno zaslíševali, kdo neki iz tujine mu je plačal, da ga je posnel. Ravno zaradi njega Sajko tudi nikoli ni dobil možnosti za celovečerni film, imel pa je še druge težave: akademija ga je nekoč povabila, da bi prevzel proforsko mesto, toda po nekaj dneh je moral ponudbo preklicati; ko se je prijavil za mesto direktorja Viba filma, je bil edini med kandidati, ki je izpolnjeval pogoje – in razpis so ponovili.

O vsem tem Mako Sajko razlaga brez vsake zagrenjenosti, pač kot dokumentarist klasične šole, ki zna vzpostaviti distanco do svojega predmeta; z enako ravnodušnostjo navrže spomin o tem, kako mu je neki dramaturg ukradel dva filmska scenarija. »S honorarjem si je pa kupil vikend.« Stvarno se ozre tudi na zgodnji konec svoje ustvarjalne poti: po tistem, ko dokumentarec z etnološko vsebino *Narodna noša* (1975) ni dobil dovoljenja za javno predvajanje, se je odločil, da neha snemati filme in se posveti filmski vzgoji. »Po vsem tem sem spoznal, da pri filmu nimam več kaj iskati.«

Zanimivo, da nekateri drugi njegovi filmi, na primer *Slavica exception* (1971) o erotični plesalki iz Nebotičnika ali pa mednarodno nagrajeni *Strupi* (1964), prvi »ekološki« film v Evropi, težav s predvajanjem niso imeli – pa čeprav je v slednjem nehoti pokazal, da tovarniški dimniki, iz katerih se vali gost dim, niso le simbol delavske revolucije, ampak še marsičesa, tudi hudega onesnaženja. Posnel ga je v Trbovljah, skoraj neverjetno pa je, s kakšnim navdušenjem so pri tem pomagali direktorji tovarn: ne le da so mu zadovoljno kazali izlivanje odpadkov v reko, spraševali so ga celo, koliko dima potrebuje, da se bo kaj videlo. S svojim delom je Sajko tako spodbudil tudi oblikovanje okoljske zavesti, prve javne razprave o slovenski samomorilnosti in ohranitev živilskega trga v Ljubljani (s filmom *Kaj za vas?* iz leta 1962). »In videl sem, da ima film moč, da spreminja svet,« se nasmehe. ✕

»Nisem hotel biti družbenokritičen ali kaj podobnega, trudil sem se le, da bi na film ujel realnost, ki me je obdajala,« se spominja Mako Sajko. Mojca Pišek

DOCUMENTARCI
DVOJENKA